

ISSN 2224-5294

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ

Х А Б А Р Л А Р Ы

ИЗВЕСТИЯ

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚОҒАМДЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ
ҒЫЛЫМДАР СЕРИЯСЫ

СЕРИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ
И ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

1 (299)

ҚАҢТАР – АҚПАН 2015 ж.
ЯНВАРЬ – ФЕВРАЛЬ 2015 г.
JANUARY – FEBRUARY 2015

1962 ЖЫЛДЫҢ ҚАҢТАР АЙЫНАН ШЫҒА БАСТАҒАН
ИЗДАЕТСЯ С ЯНВАРЯ 1962 ГОДА
PUBLISHED SINCE JANUARY 1962

ЖЫЛЫНА 6 РЕТ ШЫҒАДЫ
ВЫХОДИТ 6 РАЗ В ГОД
PUBLISHED 6 TIMES A YEAR

АЛМАТЫ, ҚР ҰҒА
АЛМАТЫ, НАН РК
ALMATY, NAS RK

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 1, Number 299 (2015), 56 – 59

THE WISE SAYINGS OF FIRDAUSI IN «SHAHNAME» POEM

B. Sh. Batyrkhan, L. N. Toktarbekova

¹MES RK CS R. B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan,

²Kazakh national pedagogical university named after Abai, Almaty, Kazakhstan

Key words: Firdausi, Shakhnama, humanity, justice, freedom, spirituality, benefit, wisdom.

Abstract. There is a brief scientific review of outstanding East thinker Firdausi about humanism and wisdom problems in «Shahname» poem in the article. The excerpt of poetry expresses his wise sayings.

ӘӨЖ94(574)02/08

ФИРДАУСИДІҢ «ШАҢНАМА» ДАСТАНЫНДАҒЫ ДАНАЛЫҚ ОЙЛАР

Б. Ш. Батырхан¹, Л. Н. Тоқтарбекова²

¹ҚР БҒМ Р. Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан,

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: Фирдауси, Шаһнама, адамгершілік, әділдік, ерлік, рухани, жақсылық, даналық.

Аннотация. Мақалада шығыстың ұлы шайыры Әбілқасым Фирдаусидің «Шаһнама» дастанындағы адамгершілік, даналық ойлары жайлы қысқаша ғылыми шолу жасалады. «Шаһнамадан» келтірілген өлең жолдары арқылы ақынның даналық ой-толғаулары көрсетілген.

Ислам өркениетінің аясына ұйысқан парсы әдебиеті орта ғасырларда қарқынды даму жолына түсті. Ежелден Зороастр дінін ұстанып келген парсылар Ислам дінін қабылдаған соң, мәдениет пен әдебиетте ірі сілкініс жасағаны тарихтан белгілі. Әуелі самандықтар билігі тұсында бастау алған Рудаки, Дакики, Фирдауси секілді шайырлар шоғырын бертінге сефевидтер, ғазнеуидтерден бастап, соңғысы қажарлар билігіне дейінгі аралықта көптеген шайырлар өмір сүріп, өздерінің қайталанбас асыл жауһарларын дүниеге алып келді.

Әдеби дамудың барысында хорасандық, ирактық және үнділік стильдермен қалам тербеген шайырлар өз заманының жыршысы болып қана қоймастан, кейінгі ұрпаққа мәңгілік мұра қалдырып кетті. Рудакидің ғазалдары, Фирдаусидің «Шаһнамасы», Омар Хаямның рубайлары, Хафиздың ғазалдары, Сағдидың «Бостаны» мен «Гүлістаны», Аттардың «Тәзкирәтул-әулиясы», Санайдың «Сәйрул-ибады», Низамидың хамсасы мен Жәмидің «Баһаристаны» әлем әдебиетінің асыл қазынасы десек артық айтқандық емес. Орта ғасырларда бұл ақындардың шығармаларын оқымаған ақын кемде кем болатын. Олар парсы әдебиетін дамытып қоймастан, көрші жатқан халықтардың әдебиетіне де қатты әсер ете білді. Ежелден Иран мен Тұран болып қатар жатқан екі елдің арасындағы әдеби байланыстардың жанданатын тұсы да осы кез. Сондай халықтар арасындағы мәдени қарым-қатынасқа «алтын көпір» қызметін атқарған шайыр Әбілқасым Фирдауси болатын. Оның қаламынан туындаған «Шаһнама» дастаны Иран мен Тұран, одан бергісі парсы мен қазақ әдебиетінің байланысына зор әсер етті.

«Шаһнама» – Иран шежіресі. Мұнда адамның пайда болуынан бастап, адамзат өркениетінің кемелденуіне дейін және жамандықпен үнемі күресу мен тарихи дәуірлер жайлы айтылса, ең соңғы ежелгі үкімет құлдырағанға дейінгі Иран мен ирандықтардың бірнеше мың жылдық ғұмырының тарихы да қамтылады. «Шаһнама» Иран халқы мен мемлекетінің бірнеше мың жылдық мұрасының қазынасы және ирандық ой-пікірдің энциклопедиясы болып саналады.

Иранның бірнеше мыңжылдық жарқын тарихында өз елінің мәртебесін көтерген ұлы тұлғалардың есімдері алтын әріптермен жазылып, төрткүл дүниеге танымал болды. Дүниеден өткен әйгілі тұлғалар артында қалдырған мол мұралары арқылы ұрпақтан-ұрпаққа жетіп, есімдері еш ұмытылмай келеді. Солардың ішінде Әбілқасым Фирдаусидің алатын орны ерекше. Өмірі аңызға айналып кеткен ақын Фирдауси X ғасырда дара туған әдебиет алыптарының бірі. Иран Хорасанындағы Тұс деп аталатын қалада 932 жылы дүниеге келген. Фирдауси – жұмақ деген мағынаны береді. Бұл ақынның тахаллусі (лақап аты). Фирдауси кедейленген ақсүйек-диханның отбасында дүниеге келген. Кейін келе ол дана, ғалым атанған, көп тілдерді меңгерген [1].

Аңыз әңгімелерді, дастан, хикаяларды тарихи оқиғалармен ұштастырып, оларды бір жүйеге келтіру ісі «Шаһнаманың» жазылуына себеп болды. Осындай ауқымды іске алғаш болып Дакики атты ақын кіріседі. Бірақ та ол 977 жылы қайтыс болып, басталған жұмыс аяқтаусыз қалады. Бұл еңбекті ары қарай Әбу Мансури жалғастырып, бірақ ол да аяқтамайды. «Шаһнаманы» толықтай жазып, оны керемет кейіпкерлермен, шытырман оқиғалармен суреттеп, әлемдік әдебиеттің інжу-маржанына айналдыру Әбілқасым Фирдаусиге бұйырған сияқты. Фирдауси халық арасында ауызша таралған немесе жазбаша түрде сақталған бірқатар көне ирандық аңыздарды жинап, өлеңге айналдырды. Фирдауси өмірлік еңбегін 35 жасынан бастап, 71 жасында аяқтаған. Басынан өткен қиыншылықтар мен кедергілердің біразы сол заманда болған тарихи жағдайларға байланысты болды. 992 жылы «Шаһнаманың» бірінші аяқталуға аз қалғанда Саманилердің астанасы Бұхараны түркітілдес Қарахан әскерлері басып алады. Осы кезеңде Фирдаусидің атқарған еңбегі ескерусіз қалды. Бірақ та, ақын алған бетінен қайтпай, шығармасының келесі бөлімдері жазуға бар ынтасымен кіріседі. Араға 35 жыл салып Фирдауси әлемге атын шығарған шығармасын 1009 жылы аяқтады. Ол көлемі бойынша екі жолдан тұратын 60 мың бәйіттен тұратын, мазмұны жағынан Иран халқының 4000 жылдық тарихи мен мәдениетін қамтиды.

Фирдаусидің әлемге танымал болған «Шаһнама» дастанын жазуы туралы белгілі шығыстанушы ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Ислам Жеменей: «Парсы тілінің таралуына үлкен еңбек сіңірген Фирдоуси. Оны Иранның ұлттық ақыны деп есептейді. Әуелгіде ақындар проза түрінде жазылған патшалар тарихын жырға аударсақ деп арман қылады. Соның арасында Даһики деген кісі ең бірінші аудармасын жасайды. Бірақ жас кезінде қаза табады да, аударма аяқталмай қалады. Біраз уақыт өткеннен кейін, жас ақын Фирдоусидің сарайға жолы түсіп, кітапханадан «Шаһнаманы» көріп, қызығады. Қара сөзді поэзияға айналдырсам деп. Бұрынғы аударғандарды осыған қосып, кейбір тарауларды өзі қосып аударған екен» дейді [2].

Ғазнауилер билігі басталған шақта мемлекет жағдайы жақсаратынына үміттенген ирандықтар Махмұт Ғазнауиге қолдау көрсетті. Өйткені ол біріккен мықты ирандық үкімет құрады деп үміттенді. Фирдауси «Шаһнама» шумақтарында осы тақырып жайында жазған. Ол Махмұттың билікке келуін сипаттап, осы орайдағы Иран халқының барлық үміттерін баяндаған.

Фирдауси «Шаһнамасында» аңыздық, палуандық және тарихи кезеңдер түрлі пішіндерде суреттелген. Шаһнаманың аңыздық кезеңі ең алғашқы патша Киамырстан басталып, Фаридунның пайда болуымен аяқталады. Сонымен қатар ұста Кауаның көтерілісінен бастап Рүстемнің өліміне дейінгі әңгіме «Шаһнаманың» палуандар бөлімін құрайды. Ескендірдің Иранның сондай-ақ сасанилер үкіметін жаулауы Фирдауси «Шаһнамасының» тарихи бөлімін қамтиды.

Жақсылық пен жамандықтың аяқталмас күресі, әділетке баса айту және әділетсіздікке жол бермеу, адам өмірі мен әлемнің тұрақсыздығы Фирдаусидің адамгершілік бейнесі мен «Шаһнаманың» философиялық және адамгершілік табиғатын көрсетеді.

«Шаһнама» дастандарына терең ой салатын болсақ, зұлымдықты жеңу оның ажыратылмас бөлігі екенін көреміз. Әкімдер мен палуандардың тағдыры, олардың шыншылдығы немесе қисықтығы, жақсылығы мен жамандығына және бақыты мен бақытсыздығына байланысты. Фирдауси шығармасында адамгершілік жүйе басым екендігін мына өлең жолдарынан байқауға болады:

Рүстем бата берді қолын жайып:
«Ей, балам, бақ-дәулетке өт, – деп, – байып»
Барабар бойыменен алтын беріп,
Кей-Қысырау көрсетті орын тақтан тайып [3, 14 б.]

«Шаһнаманың» деректері Тұстың ұлы шешеніне осы адамгершілік негізді сақтауға рұқсат бермеген жағдайда Фирдауси өзінің әсерлі екпінімен тыңдаушының ойын бекер нәрседен ауытқытып, ойландыратын философиялық дүниеге жетелейді.

Иран мен Тұран батырларының айқасы – «Шаһнаманың» ең көркем бөлімдерінің бірі. Фирдауси сол батырлар жөнінде халық арасына жайылып кеткен, ертегі, дастандардың желісін шебер қиыстырып, өзінің ұлы поэмасына өзек ете білгені көрінеді.

Рүстем образы «Шаһнамадағы» белді, білікті образдарының бірі. Оның ерлігі – «Шаһнаманың» үштен бір бөлімін алады. Рүстем өлімімен шығарманың батырлар бөлімі тамамдалады. Фирдауси өзінің айтпақ жарқын идеялары мен көзқарастарының көбін осы батырлардың іс-әрекеттеріне жүктейді.

Ерлікті кейде фантастикалық дәрежеге көтерсе де, автор халық шығармасына тән шынайы қасиеттен бір елі ажырамайды, оны өрістете түседі.

...Үйретіп өнер, білім, тәрбие қыл,
Өзіңнен өніп-өскен балаңдай біл...
...Ырзамын осыны етсең, батыр, саған,
Болғаның шын сүйер дос сонда маған... [4, 832 б.]

– деп Ыспандиярдың өлер кезінде Рүстем батырға баласын аманат қылып табыстауы...

...Рүстем Баһыманды тұтынып ұл,
Үйретті әртүрлі өнер жиырма жыл... [4, 835 б.]

Рүстемнің ол баланы жиырма жыл бағып-қағуы шынайы өмірде адамзат қолынан келетін адамгершілік қасиеттер.

Жақсылық пен жамандық, озбырлық пен махаббат, жауыздық мен адамгершілік күресі батырлар бөлімінде ерекше екшеліп, Фирдаусидің терең ойларын толықтыра түседі.

Осы тұста Рүстемге бауыры Шапаттың тарапынан жасалған қастандықты айта кеткен дұрыс:

Кетті деп көзін салса Шапат қайда,
Күліп тұр ат үстінде анадайда.
Білді де Рүстем санын соқты,
Болғанын бұл сұмдықтың сонан пайда [4, 309 б.]

Ақын Шапаттың Рүстемге жасаған қастығы арқылы адамға жауыздық қылып, мақсатқа жету мүмкін еместігі былай жырлайды:

Бойымен сол жығылған жанын кешті,
Рүстемнен бұрынырақ өзі көшті.
Күншілдің күні туып, көңілі өспейді,
Ешкіммен есің болса болма өшті [4, 310 б.]

Шаһнама Иран елі мен ирандықтардың мыңжылдық тарихы мен өмірін баяндайды. Осы ұлы шығарма алғашқы адамның пайда болуы және адамзат өркениетінің бой көтеріп толығымен басталып, барлық шайтандық көріністермен үнемі шайқас дастаны, сондай-ақ тарихи кезеңдер және патшалықтардың билігімен жалғасын табады. Содан соң ақырында «Шаһнама» Иранның ең соңғы, ежелгі патшалығының құлдырауымен аяқталады. Фирдауси «Шаһнамасының» негізгі тақырыбы – Иран елінің тағдыры болып табылады. Фирдауси бұл шығарманы барлық адамзатқа мәңгілік жолдау ретінде қалдыруға тырысты.

Фирдауси «Шахнамасының» тағы бір маңызды пайымы – ұлтшылдықты әшкерлеу. Фирдаусидің отан сүйгіштігі, әрдайым байсалдық, ақылдық және мейіріммен бірге және ұлтшылдықтан түбегейлі аулақ. «Шахнамада» Иранға деген сүйіспеншілік, Иран халқының мәдениетіне, елдің қауіпсіздігі мен абаттануына және осы ел халқының еркіндігі мен тыныштығы кең түрде баяндалады. Фирдауси шапқыншыларды олардың ұлты, нәсілі үшін емес, бөтендердің бұл жерге нақақтан басып кіруіне байланысты жек көреді.

Қорыта келгенде, орта ғасырлар тұсында жазылған әдеби мұралардың қазақ мәдениетінде алар орны ерекше. Фирдоусидің «Шахнама» дастанында сүйіспеншілік сезімін өз ойына өзек етіп, имандылық пен адамгершілік туралы өнегелі пікірлер айтқан. Бұл еңбек таусылмас рухани байлықтың көзі болып табылады. Ақынның «Шахнамасы» қазіргі заманғы мәдениет үшін философиялық, этикалық маңызы зор, оның тағылымы жастарды дүниетанымдық сипатта тәрбиелейді.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Күмісбаев Ө. Фирдауси және «Шахнама» // Түркістан газеті. http://archive.turkystan.kz/page.php?page_id=35&id=3512.
- [2] Он айда «Шахнаманы» бердім жазып... // Халық сөзі. – 2014. – № 4 (308).
- [3] Рүстем-Дастан. Фирдауси «Шахнамасының» желісімен жазылған қаһармандық жыр / Ізтілеуұлы Тұрмағамбет. Екінші кітап. – Алматы: Жазушы, 2004.
- [4] Рүстем-Дастан. Фирдауси «Шахнамасының» желісімен жазылған қаһармандық жыр. 1-2 кітап / Ізтілеуұлы Тұрмағамбет. – Алматы: Аударма, 2012.
- [5] Иран әдебиетінің тарихы: Оқу құралы. 2-басылуы. – Алматы: Қазақ университеті, 2009.
- [6] Фирдоуси. Шах-наме / Пер. с фарси. – М.: Художественная литература, 1972.

REFERENCES

- [1] Kumisbayev O. Firdausi and «Shahnama». The Turkistan newspaper. http://archive.turkystan.kz/page.php?page_id=35&id=3512. (in Kaz.).
- [2] On ajda «Shahnamany» berdim zhazyр... Халық сөзі. 2014. N 4 (308) (in Kaz.).
- [3] Rustem-Dastan. Firdausi «Shahnamacyнuң» zhelicimen zhazyлған қаһармандық zhyr. Iztileуұлы Тұрмағамбет. Ekinshi kitap. Almaty: Zhazushy, 2004 (in Kaz.).
- [4] Rustem-Dastan. Firdausi «Shahnamacyнuң» zhelicimen zhazyлған қаһармандық zhyr. 1-2 kitap. Iztileуұлы Тұрмағамбет. Almaty: Aydarma, 2012. (in Kaz.).
- [5] Iran literature history: textbook. 2-edition. Almaty: Kazakh univesity, 2009. (in Kaz.).
- [6] Firdausi. Shakhname. Tran. from farci. M.: Xydozhectvennaya literatyra, 1972.

МУДРЫЕ ИЗРЕЧЕНИЯ ФИРДОУСИ В ПОЭМЕ «ШАХНАМЕ»

Б. Ш. Батырхан, Л. Н. Токтарбекова

¹Институт востоковедения им. Р. Б. Сулейменова КН МОН РК, Алматы, Казахстан,

²Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: Фирдоуси, Шахнама, гуманизм, справедливость, свобода, духовность, благо, мудрость.

Аннотация. В статье предоставлен краткий научный обзор взглядов Абулкасыма Фирдоуси о проблемах нравственности и мудрости, которые были затронуты поэме «Шахнаме». Указанные в статье выдержки из стихов поэмы выражают его мудрые изречения.

Поступила 12.01.2015г.